

מדוע עננים תלויים עוד על ראשך?

מאת [תומר גרדי](#) 29/08/2012 (פורסם באתר ערב רב- מגזין לאמנת, תרבות וחברה)

המלט בקיבוץ ברעם: דברים שנאמרו ביום עיון לרגל נעילת תערוכתו של אליהו אריק בוקובזה "במקום הזה" במוזיאון בר דוד שבקיבוץ ברעם, מאי-אוגוסט 2012

בתחילת המחזה המלט, ממש ממש בהתחלה, כל מה שאנחנו יודעים על הדמויות בינתיים זה מה שאפשר לקרוא בחלק שבעברית קוראים לו: הנפשות. שהמלט הוא בן המלך המנוח. שאמו של המלט גרטרוד היא המלכה. שהמלך שעכשיו, בעלה של גרטרוד, הוא דודו של המלט, כלומר אחיו של אביו המת של המלט והמלך המנוח. בהתחלה של המחזה המלט, כשזה כל מה שאנחנו יודעים על הדמויות, המלט מדוכדך עצוב. אבא שלו מת.

על הבמה נמצאים המלך, המלכה, המלט, ולארטס. לא חשוב מי זה לארטס עכשיו לצורך ענייננו. המלכה באוזני המלט והמלך והקהל כמובן אומרת דברי ניחומים. בן שלי. ככה זה בעולם. זה דרך כל בשר. זה סופו של כל אחד מאיתנו. החיים חייבים להמשך. אקריא לכם. מערכה ראשונה, תמונה שניה. מהתרגום של שלונסקי.

הסר חשכת הליל מעל פניך, המלט,
ועין טובה הרם אל מלך דנמרק.
עד-אנה תחפש בהשפלת עיניים
את צלם-דמות אביך בעפר הארץ?
זה דרך כל בשר: כל חי סופו למות.
והעולם הזה אך גשר אל הנצח.

מיד אחרי נאום הנחמה הקצר הזה של המלכה מגיע נאום ארוך יותר שנושא המלך שגם עומד על הבמה. גם הוא אומר את אותו הדבר. ככה זה בחיים המלט. אנשים באים, אנשים הולכים. ככה זה. הלל ושבח רק הוא לסגולות-נפשך,
כי ככה תאבל במות אביך, המלט,
אך גם אביך זה נפטר עליו אביו;
וזה אביו – גם הוא שכל את אבותיו...
וכולי.

אחרי נאומי הניחומים האלה, באותה תמונה במחזה, המלט נפגש עם חבר שלו, הוררציו, ועם שני קצינים. הקצינים שאיתו על הבמה מספרים להמלט שמזה שני לילות, במהלך השמירה בלילה, הם רואים דמות, מין רוח רפאים, בדמות אביו של המלט, המלך המנוח, ברחבת המשמר. הם ניסו לדבר איתו אבל הוא לא ענה. את המלט זה מסעיר מאוד. הוא מחליט לשמור איתם בלילה כדי לראות את הרוח, לראות אם בכלל יש רוח, ולדבר איתה. הרוח, כמובן, מופיעה. היא מסמנת להמלט שיבוא אחריה, וביחידות, שהיא כמובן יחידות מוזרה, למראית עין בלבד, כי הרי קהל שלם של תאטרון צופה ביחידות הזו, ובכן, ביחידות הפומבית הזו מספרת רוחו של המלך להמלט, שמותו לא היה מוות טבעי אלא רצח. שמי שרצח אותו היה מי שעכשיו מולך, הדוד של המלט ואחיו של המלך הנרצח, ביד אחת עם אמו של המלט, אשתו של המלך שנרצח, המלכה.

ישנתי בגני את שנת-הצהרים;
אותה שעה שלוה בסתר בא דודך,
וארס-מרורה בסתר בידו,
פטף לתוך אזני את מסך הצרעת.

אם כן, אלה שבתחילת המחזה ניסו להסיט את לבו של המלט מאביו המת בתואנות של ככה זה בעולם וככה זה בחיים, וזה טבע הדברים, הם אלה שרצחו את המלך. שלא בדרך של טבע-הדברים הוא מת, אלא בידי אדם, ברצח. לא טבע דברים היה כאן, כמו המציאות שהמלך והמלכה ניסו לייצר על במת התאטרון, אלא רצח פוליטי. כך אומרת הרוח.

אלא שאצל המלט עדיין מקנן ספק. כי הרי יכול להיות, ככה הוא חושב, שהרוח היא לא באמת רוחו של אביו, המלך המת, אלא אולי רוח מתחזה, שטופלת האשמות על המלך החדש והמלכה. אולי שטן. בשלב זה של המחזה מגיעה לארמון קבוצת תאטרון נודדת. המלט מכיר את השחקנים ממקום אחר. הוא מזהה בשחקני התאטרון שהגיעו הזדמנות לברר אמת. לברר אמת דרך המחזה של בדיה. דרך תאטרון. הוא מבקש מהשחקנים להעלות מחזה. למחזה קוראים "רצח גונזגו". וכן נוצר במחזה, המלט, תאטרון בתוך תאטרון, במה בתוך במה, שמאפשר לצופים בתאטרון, לצפות גם בעצמם.

אליהו אריק בוקובזה – ציור מתוך התערוכה

המלט מבקש מאחד השחקנים להוסיף למחזה שורות שהמלט בעצמו יכתוב. ואז המלט, שנשאר לבד על הבמה, מסביר מסביר לקהל בתאטרון שיושב ומסתכל בו, מה המטרה של העלאת המחזה הזה אל מול המלך והמלכה בטירה, וגם, מהו תאטרון לדעתו ומה יעודו של המחזה שהוא מעלה פה.

שמעתי, יש אומרים, כי בני-אדם פושעים
ישבו בתאטרון, ודבר המחזה
עד עמק לבבם כה הרשיעם, שכמו בן רגע והודו במעשה פשעם:
כי גם באין לשון לו, ידבר הרצח
בשפת פלאים. הנה אצו לשחקנים
ויערכו נא כאן משחק בפני דודי,
שעניינו כעין הרצח של אבי:
אראה מבט עיניו, חדרי בטנו ארד.
ואם יחרד כמעט, אזי אדע דרכי.
אולי שטן היה הרוח שראיתי,
- כי כח לשטן ללבוש צורה של חן;
ושמא ביגוני ורפיוני עתה
(כי עז לו ושלטון על נפשות כאלה)
יתני עד אבד; אמצא, איפה, משען
איתן יותר מזה; המחזה הנו
הפח בו ילכו דודי ומצפוני.

המלט, אם כן, בעצמו דמות מומחזת, מעלה מחזה בתוך מחזה. מטרתו להציג מחזה בפני מלך ומלכה, שיהדהד, יזכיר במשהו, את הרצח שהרוח טענה שהם רצחו. שייקספיר מעלה את המלט והמלט מעלה את רצח גונזגו. אמת מומחזת על הבמה כדי לראות איך המלך והמלכה יגיבו לאמנות הזו, לאמת המומחזת, המדומה. רק ככה ידע אם הרוח היא באמת הרוח של אביו ודוברת אמת, או אם זו רוח מהתלת, דוברת שקר.

המלך, המלכה, פולוניוס, אופליה, רוזנקרנץ, גילדנשטרן, אנשי החצר, שומרי הראש של המלך, כולם מתאספים סביב הבמה. וגם על הבמה, כמובן. אל מול קהל התאטרון הם מתאספים לראות תאטרון. והשחקנים מעלים את המחזה.

אל הבמה-על-הבמה נכנסים המלך והמלכה. מתעלסים באהבים, כך כתוב במחזה. המלך גומר, המלך נרדם. המלכה קמה. הולכת. נכנס איש. שופך רעל לתוך אוזנו של המלך, ומסתלק. המחזה ממשיך, המלט בקושי מביט במחזה. מבחינתו, המחזה הוא התגובה של הקהל שלו. וביחוד המלכה והמלך.

אופליה: המלך קם!

המלט: מה? הנבהל מיריה של סרק?

המלכה: מה לך, המלך?

פולוניוס: הפסיקו ההצגה!

המלכה: הבו לי אור! – הלאה מפה!

כולם: אורות! אורות! אורות!

אורות! אורות! אורות!

המניע של המחזה שהמלט מעלה, כמו המניע של המחזה ששייקספיר מעלה, אינו שעשוע או בידור, או בכל מקרה לא זה בלבד, אלא בירורה של אמת על ידי העלתה של אמת מומחזת על הבמה, אל המרחב הציבורי, והמפגש אשר נוצר בין האמת המומחזת והקהל. המלט מעלה את העבר המטריד שהמלכה והמלך מנסים להשקיט ולהפוך לנורמלי, שטוח. את העבר המטריד הזה המלט מעלה אל הבמה הפומבית של ההווה.

המלט הופך עובדה שנראית כטבעית, כסדר דברים שלא רק שהוא טוב, אלא היחיד האפשרי, את העובדה הזו מעלה המלט על הבמה עם שאר השחקנים, והופך את המובן מאליו לפוליטי, כלומר כזה שעליו צריכים שעליו צריכים להתדיין במרחב המשותף שחולקים בני האדם. הרוח אצל המלט היא הזכרון. היא מה שמזכיר. היא מה שאפשר לגשת אליו, היישות שנוצרת את הזכרון ומסוגלת להעביר הלאה את הזכרון שהשלטון, הכח, מבקש להשכיח ולשכוח. זה גם מה שמשותף, אני חושב, לעבודה של אריק בוקובזה, שאת התמונות שהוא ייעד לחדר האוכל של קיבוץ ברעם ברעם אפשר לראות כאן, במזיאון, ולעבודה שעשיתי בספר שכתבתי, שבעטיו הזמינו אותי לדבר כאן היום, "[אבן נייר](#)". המעשה הפוליטי ששנינו עושים הוא מעשה המלטי. פניה למקור של זכרון מטריד, והוצאה לאור של חומרי הגלם המטרידים, תוך כדי מניפולציה אמנותית עליהם.

באחת משיחות הקיבוץ של קיבוץ ברעם דנו בשאלה אם לאפשר לאריק בוקובזה להציג את הציורים שביקש לצייר בחלל הציבורי, הפומבי של הקיבוץ, חדר האוכל. ברוב זעום החליטה שיחת הקיבוץ שלא לאפשר את האמנות הזו במרחב הציבורי. על הסירוב הזה אפשר לאמר את מה שאומר המלט על קטיעתו של המלך את המחזה, שהמלט מבקש להעלות:

אם אין המלך רוצה בחזיון

כי אז אולי ... אינו לו לרצון.

אליהו אריק בוקובזה – ציור מתוך התערוכה

גשר אל הנצח

אלא שכאן אתם יושבים וגם יושבות, אתן שכן באתן. ובבואכם אתם כן מאפשרים את המרחב הציבורי שבתוכו בני אדם יכולים לדון בכוחות שמרכיבים את חייהם, ובדרכים שבהן הן רוצות לחיות יחד. לאמנות פוליטית יכולות להיות עוד מטרת חוץ מזו שכוונה את המלט, לגלות מי הצנזור, כדי לגלות מי הפושע.

הסיבה שבגללה מארגנות שיח התערוכה חשבו שהספר שכתבתי ואני רלוונטיים לארוע הנעילה של התערוכה, בקיבוץ ברעם, עם הכפר בָּרְעָם, שני המקומות האלה שתפורים זה בזה, בגיאוגרפיה, בהיסטוריה, בפוליטיקה, הסיבה שחשבו את "אבן, נייר" ואותי שכתבתי אותו רלוונטי לארוע הנעילה לתערוכה של אריק בוקובזה, היא העיסוק של "אבן, נייר" בעבר הפלסטיני של הארץ, בהווה הפלסטיני של הארץ, הווה כבוש אמנם אבל עדיין קיים ונוכח, והזכרון הקולקטיבי של המקום. אבל גם, העיסוק בכל אלה באמצעים אמנותיים, לא דרך מחקר דיסציפלינרי. והעובדה שגם אני וגם בוקובזה עושים, לא כהיסטוריונים, אלא כאמנים, עבודה אומנותית של הוצאתו של הארכיון, אני מארכיון קיבוץ דן וארכיונים אחרים, ובוקובזה מתוך הארכיון של קיבוץ ברעם, אל המרחב הציבורי. כמו הבמה בהמלט. כמו במקרה של הספר שלי, הבמות הציבוריות שעל גביהן מתקיימת הספרות. כמו הבמה שדחתה את הציורים של בוקובזה, חדר האוכל של ברעם, והבמה שקיבלה אותו, מוזיאון ברעם לאמנות יהודית.

ארכיונים. התנועה הצינונית בכלל והתנועה הקיבוצית בפרט היו תנועות עם מודעות איתנה לחשיבות של כתיבתה של היסטוריה. עבור התנועה הקיבוצית, הקמתם של ארכיונים תמיד הובנה וגם נוסחה כחלק אינטגרלי מהמלחמה על כיבוש הארץ. בארכיון קיבוץ דן מצאתי פקודה לכינון הארכיון מיוני 1948. פקודה שנשלחה ממזכירות השומר הצעיר למזכירות של כל הקיבוצים של התנועה ולמפקדי האזורים. המזכירים והמפקדים. הארכיון הוא אזור של ספר ממושטט בין האזרחי לצבאי. לא אקריא לכם כאן את המסמך הארוך הזה, בעיקר כי כבר נמאס לי לקרוא בו. הוא מופיע בספר שכתבתי, בעמוד 10. המסמך קורא לביסוס של הארכיון, אבל גם אומר לא רק שצריך להקים ארכיון, אלא גם איך אמורים לקרוא בארכיון:

"אל נא נשכח לצרור במסכת היסטורית את העמידה האיתנה של קיבוצינו ואת רוח ההקרבה והגבורה של חיילנו במלחמה".

מלבד ההכרה בצורך בארכיון כחלק מהכיבוש של הארץ, וההכרה בצורך להנחיל את אופני הקריאה בארכיון, היתה גם מודעות גדולה לשאלת הבעלות על הארכיון. של מי הוא. אפשר ללמוד על זה שיעור מעניין מתוך מאמר מערכת בעיתון על המשמר מנובמבר 1953. המאמר עוסק בתוכנית להקים ארכיון שבו יישמרו המסמכים שהשאירו אחריהם הנאצים תוך כדי פעולות השמדת האנושות שלהם. את הארכיון רצו להקים בגרמניה, בעיירה קטנה בשם ארולסן. על המשמר, העיתון של תנועת הקיבוץ הארצי, התנגד לזה נמרצות משיקולים של בעלות. אסור היה לדעתם שהארכיון הזה יהיה בבעלות גרמנית. אקריא לכם חלק קטן. מעניין גם לראות כאן את האופן שבו על המשמר הבינו את הארכיון, ככזה שאמור להיות בבעלותם של הקורבנות.

"ארכיון ההשמדה, כל תעודות-הזוועה, הכרטיסיה והתיקים המוטפים דם ודמע של המוני נפשות אדם חנוקים וטבוחים, הוא קניינה המעציב מאוד של האנושות. השותף העיקרי לקניין זה הוא העם היהודי. אות קלון הוא ודראון נצח לפשעי הנאצים, אות אזהרה לאנושות, לעמים, לשליטים ומעוררי מלחמות. לא הגרמנים יהיו בעלים לו".

חשכת הליל מעל פניך

לפני כמה שבועות הייתי בשיח גלריה בתל-אביב על ספר המסות הנהדר של ג'ון ברגר "[על ההתבוננות](#)", שיצא בהוצאת [פיתום](#). אחד הדוברים בערב הזה היה הסופר דרור בורשטיין, שהתלונן על האופן שבו אנשים שכותבים או מדברים על אמנות, משתמשים ביצירות בתור כלי שאמור לשאת את האידאולוגיה הפוליטית שלהם. הם כופים על התמונות אידאולוגיה, רעיון, בלי בכלל להסתכל בהן, לראות מה יש בהן. הקשבתי לטרזוניה, שהרגיזה אותי למרות שחשבתי שיש בה משהו, ולכן כשהגיע אלי קטלוג התערוכה של אריק בוקובזה כאן, הבטחתי לעצמי להסתכל בתמונות.

המאפיין הבולט ביותר בעיני בתמונות האלה, הוא העיניים של הדמויות. גדולות ואדומות ולחות, מלאות דמע, כך הרגשתי, כמו כל הזמן בעצירה, על סף בכי. הסתכלתי בתמונות ורציתי לבכות גם אני. רציתי להתקשר לבוקובזה ולבקש ממנו שיצייר תמונה אחת של בנאדם בוכה. הרגשתי כאילו אם בוקובזה יצייר אדם בוכה, אחד, זה יהיה הציור שישחרר סוף סוף את הבכי העצור בעיניים העצובות האלה, העצורות האלה, עם הבכי שממלא אותן, הבכי שנעצר מלפרוץ, מלהשתחרר, בכי על בלימה.

כשהסתכלתי בציורים ניסיתי לחשוב למה לא רצו חברי קיבוץ ברעם לתלות את התמונות בחדר האוכל של הקיבוץ. היה קשה לי לראות מה עורר באנשים אנטגוניזם בציורים האלו, אבל חשבתי שאני, לו היו מבקשים ממני לתלות את תמונות האלה במקום שבו אני חי את היום-יום שלי, הייתי חושש מלחיות במחיצת הבכי העצור הזה, הייתי חושש לחיות במחיצתן של דמויות שכל כך הרבה עצב נעצר בתוכן ולעולם הוא לא זוכה אצלן לפורקן, לא זוכה להחצנה, להכרה.

ואז חשבתי על קיבוץ דן שבו גדלתי, ועל בית אוסישקין שבו – מוזיאון להיסטוריה וטבע שבנוי מאבנים של הבתים של אנשי הכפר הונית. מוזיאון להיסטוריה ציונית שעשוי מבתים של פליטים, מוזיאון שעשוי מהחומר שאותו הוא מכחיש. וחשבתי כמה זה עצוב. כל כך עצוב. וחשבתי על הבכי העצור. העצב הזה שאין לו מקום, כי אסור. כי חייבים להיות צודקים. כל הזמן צודקים. והעצב הבלוע, שאסור לתת לו מקום, והבכי העצור, כי מי יודע מה יקרה אם נהיה עצובים. מי יודע מה יהיה.

אבל מה באמת יהיה אם נודה בעצב הזה. לא, לא נודה. נכיר בו. לא נכיר. מה יהיה אם באמת נבכה. מה יהיה אם נבכה על החיים האלו. שלקחנו חלק בלקיחתם. ושמשהו כל כך בסיסי מחיינו נלקח איתם. ושעל חורבותיהם אנחנו חיים. ושנחנו חורבותיהם. ושנחנו חורבותינו. כמה עצוב. ומה יקרה אם נודה בעצב הזה, ונבכה עליו ועליהם ועל עצמנו?

וחשבתי אז על האנשים בקיבוץ ברעם. אני לא יודע מי מכם יודע, אבל רק בשבוע שעבר היתה בחיפה הפגנה של פליטים מִכְפָּר בְרָעֵם ואיקרית' הרוצים לחזור לבתים שלהם.

מתוך הפגנה למען שיבת עקורי כְּפָר בְרָעֵם ואיקרית' לכפריהם, חיפה 8 באוגוסט 2012. צילום: אופירה גמליאל

והנה תמונות, גם הן ממש ממש מעכשיו, מפעילויות קיץ שעושים הפליטים מברעם בכפרם מדי שנה.

מתוך מחנה השיבה ה-23 של עקורי כפר ברעם, יולי-אוגוסט 2012. צילום: רנין ג'ריס

מתוך מחנה השיבה ה-23 של עקורי כפר ברעם, יולי-אוגוסט 2012. צילום: רנין ג'ריס

את האנשים שחיו בהונין יותר קל לשכוח. אף אחד מהם לא נשאר בארץ עד כמה שאני יודע, ואת לבנון הרי לא רואים מכאן ממטר למרות שאנחנו ממש על הגבול. אבל הפליטים של כפר ברעם, הם הרי כאן. חלקם חיים רק מעט קילומטרים מכאן. הנה התמונות שלהם. הפנים שלהם. הם כאן. אפשר לדבר איתם. לראות את הפנים שלהם. תסתכלו בתמונות שלהם. בפנים. עצוב כל כך. ובוקבזה, ככה אני חושב, לא ירד לארכיון כדי לעלות ממנו דימויים של פליטי כפר ברעם. לא צריך לרדת לארכיון בשביל זה. הוא ירד לארכיון כדי להעלות ממנו תמונות שלכם. שלנו. לא התמונות של הפליטים הן התמונות שקשה לנו לסבול. בדימויים שלנו, של עצמנו אנחנו לא מסוגלים להסתכל. את התמונות שלנו לא מסוגלים לסבול. לא ככה. עולות מתוך הארכיון, אדומות עיניים, כבדות מדמע, עורות, עירומות מפאתוס, מפורקות מהצדק ההיסטוריה שהיו טעונות בו, מתות לבכות ולא יכולות.

מה יקרה אם נודה בעצב הזה? מה יקרה אם נודה בעצב הזה ובנכה? נבכה, ואז נגמור לבכות ונגב את העיניים, ונסתכל על האנשים האלה, הפליטים של כפר ברעם, הפליטים של הונין וכל האחרות והאחרים. נגב את העיניים ונביט באנשים האלה במבט לא עצור, לא מתנגד, מבט שמכיר בעצב שלנו, בני האדם, ונראה. הרי אי אפשר להעביר חיים שלמים עצורים, עיקשים, קשיי עורף, חיים של סירוב. חיים נוראים הרי. אי אפשר לחיות חיים שלמים כאלה. לאף אחד אני לא מאחל את זה. ובטח ובטח שלא לכן.